

હેમચંદ્રાચાર્ય ઉત્તર ગુજરાત યુનિવર્સિટી, પાટણ
તૃતીય વર્ષ : બી.આર.એસ. (રૂરલ ફાર્મ મેનેજમેન્ટ)
મુખ્ય વિષય :- પશુપાલન અને ડેરી વિજ્ઞાન પેપર-૬
પશુ આરોગ્ય અને ચિકિત્સાશાસ્ત્ર

❖ **માળખું :**

	અઠવાડિયાના વર્ગો	આંતરિક ગુણ	વર્ષાન્ત ગુણ	કુલ ગુણ	વર્ષાન્ત પ્રશ્નપત્રના કલાક
સૈ.	૦૨	૧૫	૩૫	૫૦	૨ કલાક
પ્રા.	૦૨	૧૫	૩૫	૫૦	
કુલ	૪	૩૦	૭૦	૧૦૦	

❖ **હેતુઓ :**

- (૧) પશુરોગ ચિકિત્સાના પાયાના સિદ્ધાંતો અને વ્યવહારો જાણે.
- (૨) પશુ સારવારની પ્રાથમિક સમજ કેળવે.
- (૩) પશુરોગનાં અટકાયતી પગલાં જાણે.
- (૪) જુદા જુદા રોગો દ્વારા પશુપાલકને થતું આર્થિક નુકશાનની જાણકારી મેળવે.
- (૫) દેશી તથા એલોપેથીક દવાઓ વિશે જાણે.
- (૬) પશુના આરોગ્યની જાળવણીનું મહત્વ સમજે.
- (૭) પ્રાથમિક સારવારના સાધનોનો પરિચય કેળવે.
- (૮) પશુરોગ નિદાન અને સારવાર કેમ્પની અગત્યતા સમજે.

❖ **શિક્ષણ પદ્ધતિઓ :**

- (૧) વર્ગ વ્યાખ્યાન
- (૨) સારવાર
- (૩) ચાર્ટસ
- (૪) પ્રવાસ
- (૫) અવલોકન
- (૬) શબ પરીક્ષણ
- (૭) ચિકિત્સા કેમ્પ
- (૮) પ્રદર્શન

❖ **અભ્યાસક્રમ :**

❖ **એકમ-૧ પશુશરીર રચના પરિચય (ગુણભાર - ૨૦%)**

- ૧.૧ પશુશરીરની દેહધર્મવિધાનો સામાન્ય પરિચય.
- ૧.૨ પશુને રોગ થવાનાં કારણો.
બેક્ટેરીયા, વાયરસ, પરોપજીવીઓ, ફૂગ, ચયાપચયની ખામી, તૃટીજન્ય ખામી વગેરે.
- ૧.૩ પશુરોગ નિદાનનાં પગથિયા.

❖ **એકમ-૨ પશુરોગોનું વર્ગીકરણ (ગુણભાર - ૨૦%)**

- ૨.૧ ભારતીય પશુધનમાં આવતા રોગોનું વર્ગીકરણ.
- ૨.૨ સામાન્ય દર્દો અને તેનાં ઉપચાર
આફરો, મીણો ચઢવો, અપચો, ઝાડા થવા, કીડા પડવા, શિંગડું ભાંગવું, રક્તસ્ત્રાવ, આંખ આવવી, આંચળ ફાટવા, મચકોડ, વાછરુનો દૂટો પાકવો વગેરે.
- ૨.૩ પશુ પ્રજનનતંત્રને લગતી બીમારીઓ, લક્ષણો અને સારવાર
ઉથલા મારવા, ગર્ભાશયનું બહાર આવવું, મેલી ન પડવી, ગરમીમાં ન આવવું, તરોઈ જવું, સીસ્ટીક ઓવરી વગેરે.

❖ **એકમ-૩ પશુરોગોનાં લક્ષણો અને સારવાર (ગુણભાર - ૨૦%)**

- ૩.૧ બેક્ટેરિયાથી થતા રોગોનાં લક્ષણો અને ઉપચાર - સરાળવું, ગળસૂંઢો, ચેપી ગર્ભપાત, સફેદ ઝાડા વગેરે.
- ૩.૨ વાયરસથી થતા રોગોનાં લક્ષણો અને ઉપચાર - ખરવા - મોંવા, ગો-શીતળા, વલો, હડકવા વગેરે.
- ૩.૩ ચયાપચયની ખામીથી અને પરોપજીવીથી થતા રોગો અને તેના ઉપચારો - દૂધનો તાવ (મીલ્ક ફીવર), થાયલેરીઆસીસ.

❖ **એકમ - ૪ પશુ પ્રાથમિક સારવાર અને દવાઓ (ગુણભાર - ૨૦%)**

- ૪.૧ પશુ પ્રાથમિક સારવારનું મહત્વ.
- ૪.૨ પ્રાથમિક સારવારમાં વપરાતી એલોપેથીક દવાઓ.
- ૪.૩ પ્રાથમિક સારવારમાં વપરાતી દેશી દવાઓ.
- ૪.૪ પશુને દવાઓ આપવાની રીતો.

❖ એકમ –૫ પશુરોગનો અટકાવ અને નિયંત્રણ (ગુણભાર – ૨૦%)

- ૫.૧ રસીકરણ
રસીની વ્યાખ્યા, મહત્વ, રસીકરણ સૂચિ, રસી આપતી વખતે ધ્યાનમાં રાખવાની બાબતો.
- ૫.૨ પશુઓમાં બાહ્ય અને આંતરિક પરોપજીવી નિયંત્રણ.
- ૫.૩ ડેરીફાર્મની સ્વચ્છતા, સફાઈ તેનું મહત્વ.
- ૫.૪ કુદરતી પરિબળો સામે પશુનું રક્ષણ

❖ પ્રાયોગિક કાર્ય :

- (૧) મૃતપશુને ચીરીને તેના શરીરની આંતરિક રચના સમજવી.
- (૨) તંદુરસ્ત પશુની ઓળખ કરતાં શીખે.
- (૩) બીમાર પશુની ઓળખ કરતાં શીખે.
- (૪) પશુના નાડીના ધબકારા માપવા અને તેનાં અવલોકનો નોંધવા.
- (૫) પશુના શ્વાસોચ્છ્વાસનું અવલોકન કરી તેની નોંધ કરે.
- (૬) પશુના શરીરનું ઉષ્ણતામાન માપતાં શીખે.
- (૭) સ્થાનિક પશુચિકિત્સક સાથે મુલાકાત ગોઠવી પશુઓની સ્થાનિક બીમારીઓની જાણકારી મેળવવી.
- (૮) સરાળવાનું પરીક્ષણ કરતાં શીખે.
- (૯) પશુરોગનિદાન પ્રયોગશાળાની મુલાકાત લેવી.
- (૧૦) પશુઓને વેકસીનેશન કરતાં શીખવું.
- (૧૧) પશુના ઘાનું ડ્રેસીંગ કરતાં શીખવું.
- (૧૨) પ્રાથમિક સારવાર માટે વપરાતી એલોપેથીક દવાઓનો પરિચય કેળવે.
- (૧૩) કૃમિ થયેલ વાછરુને ઓળખે અને કૃમિનાશક દવા પીવડાવતાં શીખે.

❖ સંદર્ભગ્રંથો :

❖ ગુજરાતી :

- (૧) પશુચિકિત્સા વિજ્ઞાનનાં મૂળતત્ત્વો : ડૉ. એન.સી.બૂચ, ડૉ વૈષ્ણવ.
- (૨) પશુવિજ્ઞાન :- ડૉ. યુ.જે.પઠાણ.
- (૩) પશુ પ્રજનન સમસ્યાઓ અને ઉકેલ - ગુ.કૃ.યુનિ. આણંદ.
- (૪) પશુમાદા રોગ અને પ્રસૂતિવિજ્ઞાન -ભાગ-૧,૨, ડૉ. એસ.બી કોડાગલી
- (૫) વ્યવહારુ ગોપાલન - કૃષ્ણલાલ શુક્લ
- (૬) પ્રાણી શરીર ક્રિયા વિજ્ઞાન - ભાગ-૧,૨,૩ એમ.વી. મોલવી
- (૭) પશુસંવર્ધન અને પશુચિકિત્સા - બાબુભાઈ અવરાણી
- (૮) પરોપજીવી વિજ્ઞાન ભાગ-૨ - બી.એલ. આવસ્થી
- (૯) પશુઔષધિક્રિયા વિજ્ઞાન - ડૉ. જયવીર અંજારિયા

❖ હિન્દી :

- (૧) પશુરોગ લાક્ષણિક ઔષધિ વિજ્ઞાન - ડૉ. સૂરજપાલ પતારી
- (૨) પશુઓકે રોગ ઔર ઉનકી રોકથામ - જી.પી. પંત વિશ્વ વિદ્યાલય, પંતનગર
- (૩) પશુઓકા ઈલાજ - ગુપ્ત
- (૪) પશુધન પ્રબંધ - ડૉ. રામજીત શર્મા
- (૫) પશુપાલન ઔર ચિકિત્સા - બલદેવસિંહ
- (૬) વૈજ્ઞાનિક પશુપાલન ચિકિત્સા - મિશ્ર
- (૭) અનુભૂત પશુચિકિત્સા - સરલ અધ્યયન
- (૮) પશુશવ પરીક્ષણ - એન. એસ. પરિહાર
- (૯) પશુપોષણમે ખનીજ - ડૉ. મુરારીલાલ ચતુર્વેદી

❖ અંગ્રેજી :

1. A Hand Book for Veterinary physicians – V. A. sgpre
2. Compendium for Veterinarians – Dr. P.A. Deor
3. Manual on crossbreed cows - Dr. P.A. Deor
4. Animal Health Production and Pasture - Alastair N. Worden
5. Recent Advances in livestock Production Technology – The BAIF
6. Handbook of Animal Husbandry – I CAR
7. Dairy Cattle Production - selected readings - The BAIF

❖ PERIODICALS :

- Farmer & Parliament – ગોદર્શન
- The BAIF Journal – કૃષિગોવિદ્યા
- Progressive Farming.